

ПОБУТОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО СЛОВО В ПАРЕМІЯХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ, ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ

У статті простежено особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про слово в пареміях української, російської, польської, англійської і французької мов, диференційовано універсальні та національно зумовлені характеристики слова в різних культурах.

Ключові слова: паремія, побутова свідомість, національне, універсальне.

Універсальною особливістю людського свідомості є оречевлений підхід до оцінки світу й себе в ньому, що на мовному рівні з найдавніших часів виявляється в кваліфікаціях (здебільшого пейоративного характеру) людей і речей, які їх оточують, через посередництво грошей і золота, а також метафоричне перенесення ознаки коштовності, притаманної лексемі-донору, на особу, її властивості, частини тіла в меліоративно конотованих фразеологізмах, пареміях чи паремізованих висловлюваннях. Систематизація морально-духовних цінностей у паремійних корпусах слов'янських, германських і романських мов (хоч небезпідставною є думка про аб-

солотну універсальність цієї особливості) базується на зіставленні з матеріальними цінностями, що зумовлює існування в кожній із них численної групи прислів'їв і приказок, побудованих за універсальними структурними моделями «Х – це багатство (гроші / золото (срібло) / маєток / скарб / цінна річ)»; «Х дорожче (краще) від багатства (грошей / золота)», дослідження специфіки різномовної вербалізації яких дає підстави для визначення національно зумовлених переваг на шкалі універсальних цінностей, спричинених особливостями історико-культурного розвитку націй. Загалом більшість ціннісних концептів, репрезентованих у різномовних пареміях, є так званими глибинними (за термінологією М. Тульової – системонейтральними [12, с. 138]) концептами культури, які мінімально змінюються під впливом глобалізаційних процесів.

Універсальним за формою і суттю є невідоме давнім мовам, але зафіксоване в більшості сучасних паремійних корпусів (див. [19, с. 357]; [18, с. 75]) прислів'я *Слово – срібло, а мовчання – золото* [9, с. 301]; *Молчек – сто рублей; Сказанное слово – серебряное, а не сказанное – золотое* [4, 1, с. 323]; *Mowa srebro, milczenie zioto* [16, 2, с. 476]; *Speech is silver, silence is golden* [21, с. 240]; *Reden ist Silber, Schweigen ist Gold* [8, с. 169]; *La parole est d'argent, la silence est d'or* [7, с. 62]. Хоч англійські пареміографи вважають назване прислів'я запозиченням із німецької мови, яке вживається в англійському варіанті з 2-ї пол. XIX ст., протиставлення «слово – мовчання» з відповідною оцінною градацією його компонентів реалізується також у власне англійських пареміях *Wise men silent, fools talk; Talking comes by nature, silence by understanding* [21, с. 241]; *Talk is cheap* [17, с. 398]; *Words are but wind* [17, с. 399], що свідчить про налаштованість колективної свідомості носіїв англійської мови на подібну адаптацію.

При універсальній прийнятності протиставлення «слово – мовчання» *слово* у слов'янському світі має значно більшу вагу і виступає тут, крім слова мовленого, яке в побутовій свідомості, незважаючи на свою вагомість (*Что сказано, то свято* [4, 2, с. 130]; *Siw jak pienikdzy zaŕwajaŕ potrzeba* [16, 3, с. 242]), отримує найнижчу оцінку (пор.: *Добре слово коштує не много* [2, 3, с. 118]; *На торгу за слова ничего не продают* [4, 2, с. 131]; *Siowami nie napeinisiz worka* [16, 3, с. 240], аналогічно в англійській мові – *A good word costs no more than a bad one; Good words are good cheap* [20, с. 327]), ще в таких іпостасях:

1) слово-домовленість: *Слово лучше задатку; Слово дорожче золота* [9, с. 301]; *Договор (уговор) лучше (дороже) денег; Уговорец – кормилец* [4, 2, с. 128]; *Уговор лучше денег: о чем уговоришься, о том после не бранишься* [6, с. 190]; *Кто siowa nie dotrzymuje, ten siowa niewart* [16, 3, с. 241]; таке трактування слова домінує в колективній свідомості носіїв російської мови, для яких слово-домовленість не лише оцінюється вище від матеріальних цінностей і є їх джерелом, але й кваліфікується як сакралізована реальність, закон, рівноцінний писаному: *Уговорец – святое дело; Полюбовного договора и патриарх не отнимет* [4, 2, с. 128]; *Слово – закон, держись за него, как за кол; Сказано – связано; По сказаному – что по писаному* [6, с. 191]. Про це свідчить також кількісна репрезентативність відповідної тематичної групи в російському паремійному корпусі, яка в добірці І. Ілюстрова оформлена в окрему рубрику «Про домовленості» [6, с.190–214]. Цією ж особливістю зумовле-

на об'єктивація асоціативно-образної пари «слово-домовленість → огорожа (межа, грань)» у російських пареміях *Поле-то с угородом, а слово-то с уговором; Что выговорено, то выгорожено* [4, 2, с. 128];

2) слово-порада: *Добра порада дорожча від золота* [10, с. 84]; *Добра рада, як готові гроші, а лихая – готове нещастя* [10, с. 85]; *Dobra rada lepsza niż pieniędzy* [19, с. 76]; *Zdrowa rada – gotowa majtknoж* [16, 3, с. 12]; порада як ідеальна цінність є особливо вартісною для носіїв слов'янських (української і польської) й англійської мов: *Good counsel has no price (is worth good money)* [20, с. 318]; *Good advice is beyond price* [5, с. 246];

3) слово-підтримка (лакунарна для російської колективної свідомості оцінка слова): *Добре слово краще, ніж готові гроші* [9, с. 298]; *Добре слово дорожче багатства; Добре слово стоїть за завдаток* [9, с. 299]; *Dobre siowo lepsze niż pieniędzy; Dobre siowo stoi za datek* [16, 3, с. 236].

Аналіз різномовних паремій дає змогу простежити універсальні якісні характеристики слова в побутових уявленнях носіїв слов'янських, германських і романських мов. Дієслівна, ад'єктивна й адвербіальна сполучуваність створюють картину метафоричного потенціалу слова в народних текстах. Спільною ознакою слова, об'єктивованою в паремійних корпусах європейських мов, є, з одного боку, його персоніфікація, а з другого – уречевлення.

Стани і дії людини є когнітивними донорськими сценаріями, до яких уподібнюється персоніфіковане СЛОВО в прислів'ях і приказках досліджуваних мов, пор.: *Слово біжить, а письмо лежить; Слово може врятувати людину, слово може вбити* [9, с. 301]; *Живое слово дороже мертвой буквы* [4, 1, с. 324]; *Слово слово родит, третье само бежит* [4, 1, с. 325]; *Dobre siowo dobre najdzie miejsce; Jednemu siowo pomoże, drugiemu i koc nie zawadzi* [16, 3, с. 236]; *One ill word asks another* [21, с. 64]; *Petit homme abat bien grand chкne, et douce parole grande ire* [13, с. 393].

Універсальною для європейського проverbs'яльного простору є здатність наділяти СЛОВО ознаками птахів чи тварин: *Ваше слово з крилами; Випустивши слово, то вже не спіймаєш* [9, с. 297]; *Слово вилетить горобцем, а вернется волом* [9, с. 301]; *Слово не воробей: вылетит – не поймаешь* [4, 1, с. 325]; *Слово за словом на тараканьих ножках ползет* [4, 1, с. 323]; *Siowo jak wrybel, a bodzie jak byk* [16, 3, с. 240]; *Worte haben Flügel* [8, с. 251]; *Les paroles sont femelles, et les faits mâles* [13, с. 392].

СЛОВО-річ у народних уявленнях виступає суб'єктом дії і поводить себе як річ: його дають, беруть, передають, купують тощо: *Не кидай слова на вітер* [9, с. 300]; *Цей не полізе в кишеню за словом* [9, с. 302]; *Він господар своєму слову: хоче – дасть, не хоче – назад забере* [9, с. 297]; *Слово не стрела, а пуце стрелы* [4, 1, с. 324]; *Siowo raz dane ma буж wiernie dotzymane* [16, 3, с. 241]; *Trzeba u niego siowa kupowаж* [16, 3, с. 244]; *A kind word is never lost; A word spoken is an arrow let fly* [15, с. 546]; *Wörter sind auch Schwerter* [8, с. 252].

Особливим СЛОВОМ у колективних уявленнях носіїв слов'янських, германських і романських мов є прислів'я. Про ієрархічність взаємозв'язків у тріаді «слово – прислів'я – прислів'я про прислів'я» і надбудовний статус прислів'я свідчить також внутрішня форма аналізованих лексем у різних мовах (пор. укр. *при-слів'я*,

при-казка, при-повідка; рос. по-словица; пол. przy-slowie; англ. pro-verb; фр. pro-verbe; ісп. pro-verbio від лат. pro-verbium; нім. Sprich-wort тощо), а також і власне паремійний матеріал: прислів'я – явище вторинне стосовно слова: *К слову йде і прислів'я* [9, с. 303] (прислів'я власне і є народною сентенцією, висловленою при нагоді, тобто *при слові* [11, 9, с. 372]); *A proverb comes not from nothing* [21, с. 216], а прислів'я про прислів'я, відповідно, щодо прислів'я. Однак закономірним є те, що загальна кількість прислів'їв будь-якої мови значно менша, ніж слів, адже *Не всяке слово пословиця* [9, с. 304], а паремій-автохарактеристик суттєво менше, ніж самих паремій. Указана ієрархія (кількісна і якісна) дає підстави вбачати в прислів'ї «слово при слові (при тому, що сказано)», а у вказаному взаємозв'язку – єдність наступності і сумісності.

Спільною ознакою, що поєднує прислів'я, мудрість і правду в досліджуваних паремійних корпусах, є малослів'я. Беззмістовні, «порожні» слова є здебільшого словами брехливими (пор. одне із значень російської лексеми *врать* – пустословить, пустобаять, молоть языком [3, с. 259]): *То пустії слова, бо правди в них нема* [10, с. 187]; *La fraude se cache sous les généralités* [13, с. 220], яких розумна людина уникає: *Добра голова не скаже пусті слова* [9, с. 229]. «Пусті» слова не можуть бути прислів'ям, яке є втіленням правди: *Білий світ не околиця, пуста мова не пословиця* [9, с. 303]; *Та же речь не поговорка, что была гора да горка, под горою у пригорка* [1, с. 144], адже *Пуста мова не варт доброго слова* [9, с. 294]. Світ прадавній, а також античний, як і загалом світ релігійний, сповнений вірою в те, що слово має життя і силу, до того ж силу дуже особливу, магічну, не знає, що таке «пусті» слова [14, с. 158]. Тому кожне слово в прислів'ях, що відображають особливості побутової свідомості носіїв мови і найдавніші світоглядні засади своїх творців, має свою силу і вагу.

Отже, концепт СЛОВО як компонент протиставлення «слово – мовчання», що реалізується в універсальній логемі «мовчання цінніше від слова», яка отримує ідентичну паремійну вербалізацію в усіх досліджуваних мовах, має вищі кваліфікаційні характеристики й ширше функціонально-сміслові навантаження в прислів'ях слов'янських мов. Колективні уявлення про СЛОВО в пареміях слов'янських, германських і романських мов характеризуються метафоричністю і стереотипізованістю реакцій.

Література

1. Буслаев О. И. Русскія пословицы и поговорки / О. И. Буслаев // Архивъ историко-юридическихъ св д ній, относящихся до Россіи, издаваемый Н. Калачовымъ. – М. : въ Типограф. А. Семена, 1854. – С. 1–176.
2. Галицько-руські народні приповідки : в 3-х т., 6 вип. / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів : Друк. Наук. товариства ім. Шевченка, 1901–1909. – Т. 1–3.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – М. : Русский язык, 1981.
4. Даль В. И. Пословицы русского народа : [сборник : в 2-х т.] / В. И. Даль. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 1–2.

5. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки: посібник / О. Ю. Дубенко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 416 с.

6. Иллостровъ И. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ: сборникъ русскихъ пословицъ и поговорокъ / И. И. Иллостровъ. – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб. : С.-Петербургская Губернская Типогр., 1910. – 469 с.

7. Критская О. В. Французские пословицы и поговорки. – М. : Гос. изд-во «Высшая школа», 1963. – 95 с.

8. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки / Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.

9. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.

10. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с.

11. Словник української мови: в 11-и т. / [редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

12. Тульнова М. А. К типологии концептов в контексте глобализации / М. А. Тульнова // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 3. – С. 136 – 144.

13. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M. Maloux. – Paris : Librairie Larousse, 2001. – 628 p.

14. Engelking A. Magiczna moc siowa w polskiej kulturze ludowej / A. Engelking // Język a Kultura. T. 1 / Pod. red. J. Anusiewicza i J. Bartmieskiego. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991. – S. 157 – 166.

15. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. A Treasury of Wit and Wisdom through the Ages / W. Mieder. – New Jersey : Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.

16. Nowa księga przysiów i wyrańc przysiówiowych polskich: w IV t. [red. J. Krzyńanowski]. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969 – 1972. – T. I – III.

17. Proverb wit & wisdom. A treasury of proverbs, parodies, quips, quotes, clichés, catchwords, epigrams and aphorisms [comp. by L. A. Berman; with assist. by D. K. Berman]. – New York: Berkley Publ. Group, 1997. – 522 p.

18. Sitarz M. Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background / Magdalena Sitarz. – Kraków: Polska Academia Umiejtknońci, 2000. – 161 p.

19. Siownik przysiów z ilustracjami. – Wyd. II, popr. – Warszawa: Harald G, 2000. – 756 s.

20. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. [ed. by F. P. Wilson]. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.

21. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. [ed. by R. Fergusson & J. Law]. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

Kotsiuba Z. H. Common conceptualization of the word in Slavonic, German, and Romanceparoemias

The article is an attempt to trace the peculiarities of verbalization of the stereotypic national conception of the word in Ukrainian, Russian, Polish, English and French

proverbs and sayings, differentiate national and universal characteristics of the word in different cultures.

Key words: paroemia, common consciousness, national, universal.

Коцюба З. Г. Обыденные представления о слове в паремиях славянских, германских и романских языков

В статье прослеживаются особенности вербализации стереотипных национальных представлений о слове в паремиях украинского, русского, польского, английского и французского языков, дифференцируются универсальные и национально обусловленные характеристики слова в разных культурах.

Ключевые слова: паремия, обыденное сознание, национальное, универсальное.